Muzealnictwo Wojskowe 2026, t. 15, s. 268–279
eISSN: 3072-1997
DOI: 10.5281/zenodo.21454350 CC BY-SA 4.0

Karolina Wesołowska
Muzeum Katyńskie w Warszawie

Pułkownik audytor Edward Saski (1882–1940). Działacz społeczny i niepodległościowy, sędzia i prokurator wojskowy, ofiara zbrodni katyńskiej

Auditor Colonel Edward Saski (1882–1940). Social and independence activist, judge and military prosecutor and victim of the Katyn massacre

Streszczenie
Artykuł przybliża losy jednej z ofiar zbrodni katyńskiej, płk. aud. Edwarda Saskiego, wybitnego prawnika, oficera Korpusu Sądowego. Był on zaangażowanym działaczem niepodległościowym i społecznym. W Odrodzonym Państwie Polskim współkształtował i ujednolicał tworzący się system prawny, zajmował się także sprawami karnymi w lotnictwie wojskowym jako prokurator wojskowy. Za swoją pracę wielokrotnie był doceniany przez swoich przełożonych pochwałami i nagrodami. Jako sędzia Najwyższego Sądu Wojskowego reformował polskie sądownictwo wojskowe w latach II Rzeczypospolitej. W okresie niewoli sowieckiej był inicjatorem wezwania władz sowieckich do unormowania statusu prawnego polskich jeńców.

Słowa kluczowe
Edward Saski, Ryga, Imperium Rosyjskie, I wojna światowa, wojsko rosyjskie, Dowództwo Okręgu Korpusu Nr IV, Korpus Polski na Wschodzie, Wojsko Polskie, Korpus Sądowy, II RP, prokurator, sędzia, Najwyższy Sąd Wojskowy, II wojna światowa, NKWD, Starobielsk, Charków, zbrodnia katyńska

Abstract
This article examines the fate of one of the victims of the Katyn massacre, Colonel-Auditor Edward Saski, a distinguished lawyer and officer in the Judicial Corps. He was a committed independence and social activist. In the reborn Polish State, he co-shaped and standardized the emerging legal system and also handled criminal cases in the Air Force as a military prosecutor. He was recognized for his work by his superiors with numerous commendations and awards. As a judge of the Supreme Military Court, he reformed the Polish military judiciary of the Second Polish Republic. During the period of Soviet captivity, he initiated a call for the Soviet authorities to normalize the legal status of Polish prisoners of war.

Keywords
Edward Saski, Riga, Russian Empire, World War I, Russian army, Command of Corps District No. IV, Polish Corps in the East, Polish Army, Judicial Corps, Second Polish Republic, prosecutor, judge, Supreme Military Court, World War II, NKVD, Starobelsk, Kharkov, Katyn massacre

Karolina Wesołowska, kustosz Sekcji Zbiorów Głównych Muzeum Katyńskiego, https://orcid.org./0000-0002-5607-9497, kwesolowska@muzeumkatynskie.pl

W 2026 r. obchodzimy 86. rocznicę zbrodni katyńskiej, czyli mordu popełnionego przez funkcjonariuszy NKWD na blisko 22 tys. polskich więźniach i jeńcach[1]. Centralne uroczystości odbyły się w Muzeum Katyńskim – oddziale Muzeum Wojska Polskiego, które gromadzi i przechowuje pamiątki po ofiarach, wśród których znaleźli się oficerowie, podoficerowie, szeregowi Wojska Polskiego, funkcjonariusze Policji Państwowej i Policji Województwa Śląskiego, przedstawiciele wielu zawodów z wyższym wykształceniem (lekarze, nauczyciele, farmaceuci, inżynierowie, ekonomiści, urzędnicy oraz prawnicy), grup, wyznaniowych i innych[2]. Działalność i zbiory Muzeum Katyńskiego służą upamiętnieniu zbrodni katyńskiej przy jednoczesnym przybliżeniu i przypominaniu sylwetek ofiar zbrodni. Misja ta realizowana jest między innymi poprzez publikację materiałów źródłowych, opracowań i życiorysów zarówno na stronie internetowej Muzeum, jak i w wydawnictwach periodycznych i zwartych.

Poniższy artykuł ma na celu przybliżenie postaci jednej z ofiar zbrodni katyńskiej – prawnika i oficera Korpusu Sądowego, płk. w stanie spoczynku Edwarda Józefa Saskiego. Urodził się 23 września 1882 r. w Rydze w rodzinie szlacheckiej, pieczętującej się herbem Sas, jako syn płk. Edwarda Karola, który w tym czasie pełnił obowiązki dowódcy 3 batalionu saperów[3] i Eufemii Marii z domu Pohl. Niecały miesiąc później, 6 października, miała miejsce ceremonia jego chrztu świętego, którą odprawił proboszcz kościoła rzymsko-katolickiego w Rydze ks. Karol Marcinkiewicz. Rodzicami chrzestnymi Edwarda Józefa zostali: Nestor Benisławski[4], obywatel ziemski, oraz Karolina Pohl, wdowa po urzędniku.

Edward Saski spędził dzieciństwo w Rydze. Naukę w szkole średniej rozpoczął w 1892 r. w Warszawie, uczęszczając do V Rządowego Gimnazjum Filologicznego[5]. Do szkoły tej uczęszczał *od kl.*[asy]*wstępnej do kl.*[asy] *4-tej włącznie*[6]*.* W 1897 r. kontynuował naukę w ośmioklasowym Gimnazjum Filologicznym im. Mikołaja

1 Zbrodni tej dokonano w myśl tajnej decyzji Biura Politycznego KC WKP(b) z 5 marca 1940 r., zob. szerzej m.in. B. Gałek, *Starobielsk. Obóz jeniecki NKWD wrzesień 1939 – maj 1940*, Rytm, Warszawa 2014, s. 308 i n.; A. Przewoźnik, J. Adamska, *Katyń, Zbrodnia Prawda Pamięć*, Świat Książki, Warszawa 2010, s. 111–167.

2 Zamordowano także grupę funkcjonariuszy Korpusu Ochrony Pogranicza, Żandarmerii Krajowej i Służby Więziennej. W zbrodni tej rozstrzelano również grupę kobiet prezentującą różne zawody i grupy mundurowe.

3 CAW–WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I. 480.777, Odpis aktu chrztu Edwarda Józefa Saskiego. Edward Karol Saski (1838–1918) został zdymisjonowany z armii rosyjskiej w stopniu generała-porucznika. Zamieszkał w Warszawie, gdzie zmarł 4 marca 1918 r., k. 216

4 Właściciel majętności ziemskiej w Bonifacowie w powiecie lucyńskim, dawnym powiecie polskich Inflant, późniejszej guberni witebskiej. W 1916 r. majątek ten należał do Gustawa Manteuffla, uznanego historyka i etnologa Gustaw, który zmarł 24 kwietnia tego roku.

5 Było to ośmioklasowe gimnazjum męskie z rosyjskim językiem wykładowym, mieszczące się, w czasie kiedy uczył się w nim Edward Saski, w kamienicy na rogu ulic Marszałkowskiej i Polnej.

6 CAW–WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I. 480.777, Teczka osobowa Edwarda Saskiego. Arkusz ewidencyjno-kwalifikacyjny za rok 1924, k. 30.

I w Rydze. W 1902 r. zdał egzamin dojrzałości. W tym samym roku podjął studia na Wydziale Prawnym Uniwersytetu w Warszawie. Trwały one do 1905 r. W następnym roku kontynuował naukę, tym razem na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Odessie. W trakcie nauki w szkole średniej, jak i na studiach angażował się w działalność tajnych kółek szkolnych popularyzujących patriotyczne wartości wśród młodzieży polskiej na obczyźnie, co było przyczyną zmiany najpierw gimnazjum, a później uczelni.

9 czerwca 1907 r., po zdaniu egzaminów dyplomowych, obejmujących prawo cywilne, proces sądowy i karny, prawo międzynarodowe i karne, uzyskał dyplom pierwszego stopnia *z wszystkimi prawami i korzyściami*[7]. Zdał także egzamin na kandydata do posad sądowych. W 1910 r., na podstawie zdanych wymaganych egzaminów końcowych, uzyskał tytuł magistra prawa[8]. Od 16 lipca 1907 r. pracował w Sądzie Okręgowym w Warszawie, początkowo jako kandydat do posad sądowych (do 15 grudnia 1911 r.). Od 7 stycznia do 18 sierpnia 1912 r. był zatrudniony jako pomocnik adwokata przysięgłego. Od 18 sierpnia 1912 r. do 18 lipca 1914 r. pracował jako adwokat przysięgły[9]. Po powrocie z Rosji podjął pracę w charakterze sędziego śledczego przy Sądzie Okręgowym w Łowiczu, a następnie w Warszawie[10].

Służba wojskowa przed wstąpieniem do Wojska Polskiego

13 października 1905 r. Edward Saski rozpoczął jednoroczną służbę wojskową w armii rosyjskiej, w 38. Pułku Dragonów[11], jako szeregowiec z prawami wolontariusza I kategorii i przydziałem od 23 października do pułkowej komendy wojskowej. 23 stycznia 1905 r. został mianowany starszym dragonem i skierowany na kurs w Szkole Podoficerskiej 38. Pułku Dragonów w Mińsku, który ukończył 14 czerwca 1906 r. 23 stycznia tego roku otrzymał stopień kaprala. 28 września 1906 r. został skierowany do sztabu 13. Dywizji Jazdy celem odbycia przeszkolenia i uzyskania, po zdaniu egzaminów, stopnia chorążego rezerwy[12].

16 października 1906 r. został przeniesiony do rezerwy[13], a 15 listopada tego samego roku rozkazem Zarządu Wojskowego o oficerach rezerwy awansowany na chorążego rezerwy jazdy armii powiatu warszawskiego[14].

7 Art. 81 Regulaminu Cesarskich Uniwersytetów z 23 sierpnia 1884 r.

8 Edward Saski zdał następujące przedmioty określone tokiem studiów: prawo cywilne, proces cywilny, prawo karne, proces karny, prawo handlowe, prawo międzynarodowe. Zob. Dyplom ukończenia studiów magisterskich na Uniwersytecie w Odessie z 1910 r, nr inw. MWP 8876 C, k.1.

9 Pismo przewodniczącego warszawskiego Sądu Okręgowego, Warszawa, 21 maja 1908 r., nr inw. MWP 8893 C.

10 CAW–WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I. 480.777, k. 195.

11 Pułk ten został później przemianowany na 13. Włodzimierski Pułk Ułanów.

12 Nr inw. MWP 8891 C, k. 2. Otrzymał świadectwo nr 2265.

13 Tamże.

14 Tamże; CAW–WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I. 480.777, Wykaz stanu służby chorążego zapasu kawalerii armii Edwarda, syna Edwarda Saskiego. Sporządzony 19 lipca 1916 r., k. 191

30 lipca 1914 r., w związku z nieuniknionym wybuchem I wojny światowej, otrzymał kartę powołania do służby czynnej, wydaną przez Urząd Warszawskiego Powiatowego Naczelnika Wojskowego, z rozkazem stawienia się do Urzędu celem pobrania diet na podróż do Dowództwa Armii Polowej i Dowództwa Warszawskiego Okręgu Wojskowego[15].

5 sierpnia 1914 r. został powołany do czynnej służby wojskowej w wojsku rosyjskim z przydziałem do Zarządu Polowego Armii i Zarządu Okręgu Wojskowego podległego Zarządowi Warszawskiego Powiatowego Naczelnika Wojskowego[16]. Otrzymał przydział do 21. Korpuśnego Oddziału Lotniczego, w którym w okresie od 11 sierpnia 1914 r. do 11 marca 1916 r. pełnił obowiązki adiutanta, skarbnika, a także kwatermistrza. W okresie od 23 do 25 sierpnia 1914 r. był tymczasowo dowódcą oddziału. 17 kwietnia 1916 r. został przeniesiony do Moskwy celem poprowadzenia spraw gospodarczych oddziału. Miesiąc później, 18 maja, powrócił do korpusu i ponownie podjął obowiązki kwatermistrza oddziału. W okresie od 25 czerwca 1916 r. do 13 lipca 1916 r. zajmował stanowisko referenta, odpowiedzialnego za sprawy gospodarcze i techniczne. Po wybuchu rewolucji lutowej i obaleniu caratu 25 marca 1917 r. złożył przysięgę na wierność Rządowi Tymczasowemu Rosji[17]. 9 sierpnia 1917 r. został wyznaczony do pracy u Naczelnika Polowego Zarządu Lotnictwa i Aeronautyki przy Sztabie Wodza Naczelnego w Moskwie. Jego głównym zadaniem było uporządkowanie wszystkich ustaw i rozkazów, ich wydanie, a także przegląd spraw karnych dotyczących lotnictwa[18]. Za wzorowe wypełnienie tego zadania Edward Saski otrzymał oficjalne podziękowanie p.o. Naczelnika Polowego Zarządu Lotnictwa i Aeronautyki przy Sztabie Wodza Naczelnego[19]. Po powrocie do macierzystej jednostki, 14 września 1917 r. objął obowiązki adiutanta. 30 października 1917 r. rozkazem Rządu Tymczasowego Rosji otrzymał awans na podporucznika z zaliczeniem do kawalerii I Armii Wojska Polskiego.

W 1917 r. zorganizował w 21. eskadrze lotniczej Związek Wojskowy Polaków, a także prowadził wśród młodzieży polskiej akcję werbunkową zachęcając do wstępowania do I Korpusu Polskiego. Sam też po powrocie z Moskwy rozpoczął starania o przeniesienie do, sformowanego 24 lipca 1917 r., I Korpusu Polskiego w Rosji, dowodzonego przez gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego[20]. Na podstawie depeszy szefa

15 CAW–WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I. 480.777, Odpis. Karta powołania nr 63. Warszawa, 17/30 lipca 1914 r., , k. 188

16 Nr inw. MWP 8891 C, k. 2.

17 Tamże.

18 Tamże.

19 Tamże. W pochwale ogłoszonej w rozkazie nr 10 podkreślono: *umiejętne kierownictwo, w charakterze prezesa, pracą komisji dla zebrania i systematyzacji wszystkich rozkazów dotyczących lotnictwa*.

20 Szerzej o I Korpusie zob. J. Dowbor-Muśnicki, *Krótki szkic do historji I-go Polskiego Korpusu*, cz. 1–3, P. S. W. Placówka, Warszawa 1918–1919, H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920*, Warszawa 1921.

Sztabu I Korpusu Polskiego w Rosji, gen. Władimira Agapiejewa[21], został oddelegowany do sądu I Korpusu. 20 listopada 1917 r. otrzymał rozkaz złożenia funkcji adiutanta, a 22 listopada został skreślony z listy oficerów oddziału lotniczego[22].

Od 22 listopada 1917 r. do 28 marca 1918 r. służył początkowo jako asystent w Sądzie Korpusowym I Korpusu Polskiego w Rosji[23], później pełnił funkcję prokuratora[24], a 29 marca został zatwierdzony na stanowisku sędziego orzekającego Sądu Korpusowego. 16 marca 1918 r. złożył przysięgę na wierność Radzie Regencyjnej[25]. W Korpusie służył do jego rozwiązania w maju 1918 r. 12 czerwca tego roku został uhonorowany odznaką pamiątkową nr 267 I Korpusu Polskiego w Rosji[26]. Podczas służby w nim Edward Saski był zaangażowany w akcję werbunkową. Został wówczas awansowany do stopnia porucznika.

Za służbę w armii rosyjskiej został odznaczony 5 marca 1915 r. Orderem św. Stanisława 3 klasy, a 10 stycznia 1916 r. Orderem św. Anny 3 klasy. 15 czerwca 1916 r. otrzymał Order św. Stanisława 2 klasy, a 11 stycznia 1917 r., *za gorliwą służbę i trudy poniesione podczas działań wojennych*, Order św. Anny 2 klasy[27].

Służba w Wojsku Polskim (1919–1934)

Po demobilizacji I Korpusu Polskiego w Rosji Edward Saski został wraz z innymi jego żołnierzami ewakuowany do Warszawy. W okresie od 26 sierpnia 1918 r. do 17 lipca 1919 r. był zatrudniony jako sędzia śledczy w Sądzie Okręgowym w Łowiczu, a następnie w Warszawie.

W tym czasie podejmował starania o przyjęcie do czynnej służby wojskowej i zaliczenie do Oficerskiego Korpusu Sądowego[28]. Do Wojska Polskiego został przyjęty ostatecznie w stopniu majora 18 maja 1919 r. 26 maja tego roku został mianowany prokuratorem przy Sądzie Wojskowym Okręgu Generalnego Kieleckiego[29].

21 Depesza nr II04L/1917, nr inw. MWP 8891 C.

22 CAW–WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I. 480.777, Dodatkowy wykaz stanu służby chorążego zapasu kawalerii armii, odkomenderowanego do XXI Korpuśnego Oddziału Lotniczego, k. 185.

23 Generał broni Józef Dowbor-Muśnicki (1867–1937), generał porucznik armii rosyjskiej, generał broni Wojska Polskiego, twórca i dowódca I Korpusu Polskiego w Rosji.

24 Jako prokurator wniósł znaczący wkład w przystosowanie rosyjskich kodeksów wojskowych do potrzeb I Korpusu.

25 W lutym 1918 r. Niemcy, chcąc wymusić na bolszewikach podpisanie traktatu pokojowego, rozpoczęły ofensywę na wschodzie i bardzo szybko dotarły do rejonów, gdzie operowały oddziały I Korpusu Polskiego. 26 lutego podpisane zostało polsko-niemieckie porozumienie, w myśl którego I Korpus otrzymał status wojska neutralnego i uznał władzę zależnej od Niemców Rady Regencyjnej. Zob. szerz. Zdzisław Julian Winnicki, *Rada Regencyjna i jej* organy (1917–1918), Wrocław 2017, s. 35 i n.

26 Odznakę tę ustanowił gen. Józef Dowbor-Muśnicki rozkazem pożegnalnym z 12 czerwca 1918 r.

27 Nr inw. MWP 8891 C, k. 2, 3; Karta Ewidencyjna, k. 1, nr inw. MWP 12812/2 C.

28 CAW–WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I. 480.777, Pismo Edwarda Saskiego do Departamentu Wojskowo-Prawnego Ministerstwa Spraw Wojskowych z prośbą o przyjęcie do czynnej służby. Łowicz, 8 kwietnia 1919 r., k. 175.

29 Dziennik Rozkazów Wojskowych 1919, Nr 68, poz. 2194.

24 lipca zgłosił się do służby w Departamencie Wojskowo-Prawnym Ministerstwa Spraw Wojskowych. 29 lipca objął urząd w Prokuraturze Wojskowej przy Sądzie Wojskowym Okręgu Generalnego Kieleckiego, gdzie służył do końca listopada 1919 r. W międzyczasie, w okresie od 6 sierpnia do 18 września, pełnił czasowo, łącznie z obowiązkami prokuratorskimi, funkcję referenta prawnego Dowództwa Okręgu Generalnego[30]. 29 listopada 1919 r. został mianowany prokuratorem przy Sądzie Wojskowym Okręgu Generalnego Łódzkiego[31].

6 sierpnia 1920 r. Edward Saski został zatwierdzony w stopniu majora w Korpusie Sądowym, ze starszeństwem z 1 kwietnia 1920 r., w grupie oficerów byłych Korpusów Wschodnich i byłej Armii Rosyjskiej[32]. Czasowo od 20 czerwca do 3 września 1920 r. pełnił obowiązki kierownika Wydziału VI (Prawnego) Sztabu Dowództwa Okręgu Generalnego (dalej: DOG) Łódzkiego przy jednoczesnym pełnieniu obowiązków prokuratora. 23 czerwca został wybrany na zastępcę sędziego Sądu Honorowego, zaś 5 marca 1921 r. został wybrany sędzią Sądu Honorowego na 1921 r. dla oficerów Sztabu przy DOG Łódź[33]. 26 marca 1921 r. został zatwierdzony, ze starszeństwem z 1 kwietnia 1920 r., w stopniu podpułkownika Korpusu Sądowego. 26 stycznia 1922 r. Dekretem Naczelnego Wodza został mianowany prokuratorem przy wojskowych sądach okręgowych[34].

3 maja 1922 r. został zatwierdzony w stopniu pułkownika, ze starszeństwem z 1 czerwca 1919 r. i 30. lokatą w korpusie oficerów sądowych. 24 października 1923 r. został wyznaczony na zastępcę przewodniczącego Okręgowej Inwalidzkiej Komisji Odwoławczej Dowództwa Okręgu Korpusu nr IV[35]. 15 lutego 1925 r. został odkomenderowany na okres trzech miesięcy z Prokuratury Wojskowego Sądu Okręgowego nr IV do Prokuratury przy Najwyższym Sądzie Wojskowym.

15 grudnia 1925 r. Edward Saski został przeniesiony do Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa Spraw Wojskowych w Warszawie na stanowisko szefa Wydziału III Spraw Karnych i Nadzoru Prokuratorskiego. Jako jego szef pracował w Departamencie Sprawiedliwości Ministerstwa Spraw Wojskowych do 27 kwietnia 1929 r.[36] 29 września 1926 r. został mianowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości

30 Dziennik Rozkazów Wojskowych 1919, Nr 87, poz. 3094.
31 Dziennik Rozkazów Wojskowych 1919, Nr 98, poz. 4226
32 CAW–WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I. 480.777, Dziennik Personalny Ministerstwa Spraw Wojskowych, nr 31, z 18 sierpnia 1920 r., s. 746. Odpis karty ewidencyjnej Edwarda Saskiego, k.180.
33 Funkcję tę pełnił kolejno w 1922, 1923 i 1924 r.
34 CAW–WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I. 480.777, Dziennik Personalny Ministerstwa Spraw Wojskowych, nr 1 z 26 stycznia 1922 r., k. 180.
35 Tamże, k. 181.
36 Tamże.

Fotografia portretowa płk. Edwarda Saskiego, wykonana przed wrześniem 1939 r. Zbiory Muzeum Katyńskiego, nr inw. MK 892 IC

Referentem Rady Prawniczej[37]. Jako referent odznaczył się w pracach Rady Prawniczej[38]. W okresie od 9 stycznia do 3 kwietnia 1928 r. odbył I Kurs dla Oficerów Korpusu Sądowego przy Departamencie Sprawiedliwości[39]. 24 kwietnia 1929 r. Prezydent Rzeczpospolitej mianował go sędzią Najwyższego Sądu Wojskowego, a Minister Spraw Wojskowych przeniósł z Departamentu Sprawiedliwości MSWojsk. na stanowisko sędziego Najwyższego Sądu Wojskowego. Oto fragment treści przysięgi jaką musiał wygłosić zanim objął funkcję sędziego w owym Sądzie: *Przysięgam Panu Wszechmogącemu i Wszechwiedzącemu iż obowiązki sędziego będę wiernie wypełniał stosownie do ustawy według najlepszej wiedzy i sumienia*[40]. Funkcję sędziego Najwyższego Sądu Wojskowego pełnił od 28 kwietnia 1929 r. do 29 czerwca 1934 r.[41] 30 czerwca 1934 r. został przeniesiony w stan spoczynku, a 31 maja 1935 r. płk w st. sp. Edward Saski został przyjęty do ewidencji Powiatowej Komendy Uzupełnień, Warszawa Miasto III[42].

Podczas służby Edward Saski cieszył się bardzo dobrą opinią, co znajduje potwierdzenie w ocenach i opiniach jego przełożonych. Między innymi tak ocenił

37 Pismo Ministerstwa Sprawiedliwości o powołaniu Rady Prawniczej, nr inw. MWP 8911/1 C; CAW–WBH, sygn. I. 480.777, Pismo Ministra Sprawiedliwości do Edwarda Saskiego z zawiadomieniem o powołaniu go na referenta Rady Prawniczej. Warszawa, 29 września 1926 r., k. 207.

38 Pismo Rady Prawniczej z 31 grudnia 1926 r., nr inw. MWP 8911/2/C.

39 Zaświadczenie Ministerstwa Spraw Wojskowych, Departament Sprawiedliwości dot. Edwarda Saskiego, nr inw. MWP 8913 C.

40 Tamże, k. 208. Przysięgę przyjął gen. bryg. Jakub Krzemiński, ówczesny Prezydent NSW.

41 Tamże, k. 25.

42 CAW–WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I. 480.777, k. 213.

płk. Edwarda Saskiego gen. Jan Piotr Rządkowski[43]: […] *przyczynił się wybitnie do zorganizowania i kierownictwa w Sądzie podczas naparcia bolszewików stając na stanowisko prokuratora D. O. G. Łódź* […] *będąc przedstawicielem prawa stał zawsze twardo i nieugięcie na swym posterunku przyczyniając się w znacznej mierze do utrzymania i podniesienia dyscypliny i karności w młodym wojsku*[44].

Za swoją służbę w latach 1921–1926 otrzymał liczne pochwały, między innymi pozytywnie oceniali go gen. bryg. Edward Gruber, gen. bryg. Stefan Majewski, gen. Władysław Jung i dr gen. bryg. Józef Daniec. Ten ostatni napisał o nim: […] *bardzo dobry oficer, o wybitnych zaletach osobistych, wybitnej inteligencji, bardzo dobrych zdolnościach organizacyjnych i wybitnej ideowości*[45]. Z kolei gen. bryg. dr Jakub Krzemieński, Prezydent Najwyższego Sądu Wojskowego ocenił Edwarda Saskiego tak: *Bardzo dobry* [oficer] *o wybitnym poczuciu honoru, wybitnie ideowy o bardzo dużej lojalności, służbowej i lojalności z bardzo dużą inicjatywą o wybitnej wartości dla służby*[46].

Za swoją działalność niepodległościową w okresie walk o granice został decyzją Ministerstwa Spraw Wojskowych z 10 listopada 1928 r. odznaczony Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921[47]. 7 czerwca 1923 r. został mu przyznany, po raz pierwszy, Krzyż Zasługi *za zasługi na polu sądownictwa wojskowego*[48]. Po raz drugi Złoty Krzyż Zasługi otrzymał 7 czerwca 1939 r. za zasługi na polu pracy społecznej. 20 kwietnia 1925 r. został odznaczony Medalem Zwycięstwa (Médaille Interalliée)[49]. W 1928 r. otrzymał Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości i Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921. Decyzją Komitetu Krzyża Medalu Niepodległości z 23 grudnia 1933 r. płk Saski został odznaczony Medalem Niepodległości za wkład w dzieło odzyskania niepodległości[50]. Decyzją Dowództwa Okręgu Korpusu Nr 1 w Warszawie 29 listopada 1938 r. płk w st. sp. Edward Saski został odznaczony Brązowym Medalem za Długoletnią Służbę.

Rodzina

Edward Saski był dwukrotnie żonaty. Pierwszy związek zawarł 18 października 1913 r. z Jadwigą Jurczewską[51] (zmarła w 1932 r. w Milanówku). 22 sierpnia 1935 r.

43 Generał Jan Rządkowski, funkcję dowódcy Okręgu Generalnego „Łódź" pełnił w okresie od 14 lutego 1921 r. do 28 stycznia 1922 r.
44 CAW–WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I. 480.777, k. 7.
45 Tamże, k. 11.
46 Tamże.
47 Tamże, k. 16.
48 Nr inw. MWP 8917/2C.
49 CAW–WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości, sygn. I. 480.777, k. 15.
50 Nr inw. MWP 8914/6 C.
51 Tamże, k. 219. Uroczystość miała miejsce w kościele św. Krzyża w Warszawie.

zawarł drugi związek małżeński, jego wybranką została, starsza o 11 lat, Michalina Józefa Franciszka Skulska. Uroczystości ślubne miały miejsce w kościele św. Jakuba w Warszawie[52]. Edward Saski miał jedno dziecko z pierwszego małżeństwa: córkę Janinę Marię, urodzoną 14 stycznia 1916 r. w Moskwie. Była to znana działaczka skautingowa, instruktorka harcerska, nauczycielka i biolożka. Od 1950 r. pracowała przez 13 lat jako asystent, a następnie jako adiunkt w Katerze Fizjologii Zwierząt Uniwersytetu Warszawskiego. Po wojnie działała w Związku Nauczycielstwa Polskiego. Zmarła 23 lutego 1991 r., w wieku 75 lat, w Podkowie Leśnej. Została pochowana w grobie rodzinnym matki na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach[53].

Brat Edwarda, Kazimierz Adam, był znanym architektem i urbanistą. Pełnił funkcję zastępcy kierownika Biura Budowlanego Głównego Komitetu Ratunkowego w Lublinie, oraz zajmował stanowisko urbanisty w Ministerstwie Robót Publicznych. Zmarł w Warszawie w 1979 r. Został pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. Jego drugi brat, Stefan (1888–1974), uczył języka polskiego w instytucjach kształcących nauczycieli m.in. w Wolnej Wszechnicy Polskiej. Po II wojnie światowej pracował na uczelni na stanowisku adiunkta w Katedrze Języka Polskiego Uniwersytetu Poznańskiego. Zajmował się pracą badawczą i naukową. W latach 1949–1974 należał do Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, oraz Związku Nauczycielstwa Polskiego. Zmarł w Poznaniu w 1974 r. i został pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach w Warszawie[54].

Wnuk Edwarda Saskiego mieszka w Warszawie.

II wojna światowa i okres niewoli

Po wybuchu II wojny światowej płk w st. sp. Edward Saski został zmobilizowany. Po 17 września 1939 r. w nieznanych okolicznościach dostał się do niewoli sowieckiej. Został osadzony w jenieckim obozie NKWD w Starobielsku, skąd 28 listopada 1939 r. wysłał kartkę pocztową do żony Michaliny, w której informował o swoim stanie zdrowia i wyraził troskę o swoich najbliższych: […] *Jestem zdrów. Tęsknię za wami. Niepokoję się o Was. Napiszcie jak żyjecie i co się dzieję z resztą rodziny? Krewnymi i znajomymi.* W liście prosi o kontakt z rodzinami osób, z którymi dostał się do niewoli sowieckiej: […] *Zawiadomcie p. Marię Zienkiewiczową (Czerniakowska 204/7), że mąż jej pułkownik, lekarz*[55] *jest tu i prosi o list gdyby ona jego listu nie otrzymała.*

52 Tamże, k. 218.

53 P. Kądziela, *Janina Saska (1916–1991)*, https://www.podkowalesna-tppl.pl/janina-saska/ [dostęp: 3.03.2026].

54 J. Matysiak, Materiały Stefana Saskiego (1888–1974), P. III. 62. Polska Akademia Nauk w Warszawie, Oddział w Poznaniu.

55 Por. rez. Jan Zienkiewicz, jeniec obozu kozielskiego został zamordowany w Katyniu wiosną 1940 r., zob. *Katyń. Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Warszawa 2000, s. 735; D. Jastrzębska- Golonka, *Językowy obraz codzienności obozowej*

Kartka pocztowa wysłana przez Edwarda Saskiego ze Starobielska, 29 listopada 1939 r., do żony Michaliny w Warszawie. Zbiory Muzeum Wojska Polskiego, nr inw. MWP 8927 C

Napiszcie też do p. Jadwigi Petrażyckiej w Brwinowie, że jej mąż płk Tadeusz P.[56] *jest tutaj i pisał do Równego. Adresy do nich jak do mnie*[57].

W czasie niewoli sowieckiej wystosował oświadczenie w imieniu grupy polskich pułkowników w sprawie określenia statusu prawnego jeńców wojennych. Pismo to zostało skierowane 7 stycznia 1940 r. do kierownictwa władz obozowych. Pułkownik Edward Saski przekazał je osobiście 13 stycznia 1940 r. kierownictwu Zarządu Jeńców Wojennych. Na pismo władze obozowe nie udzieliły, niestety, odpowiedzi[58]. W obozie w Starobielsku płk Saski, pomimo braku reakcji ze strony władz obozowych, starał się jednak w miarę możliwości poprawić warunki życia codziennego jeńców polskich. Jeszcze w lutym kontaktował się w tej sprawie z władzami obozowymi[59].

Wiosną 1940 r. na podstawie decyzji najwyższych władz ZSRR sędzia płk Edward Saski został zamordowany w Charkowie przez funkcjonariuszy NKWD w wieku 58 lat. Na liście dyspozycyjnej NKWD ze Starobielska został wymieniony pod pozycją 2977. Pogrzebano go w zbiorowej mogile w VI kwartale leśno-parkowym w lesie Piatichatki. Jego symboliczny grób znajduje się na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach.

W 2007 r. decyzją Lecha Kaczyńskiego, Prezydenta Rzeczpospolitej został awansowany pośmiertnie do stopnia generała brygady Wojska Polskiego. Awans został ogłoszony 9 listopada 2007 r. w trakcie uroczystości w Warszawie „Katyń Pamiętamy. Uczcimy Pamięć Bohaterów”[60].

---

w pamiętnikach oficerów polskich z obozu NKWD w Kozielsku (1939–1940), [w:] D. Jastrzębska-Golonka, E. Kowalska (red.), *Gdy nieme groby przemawiają…. Spuścizna Katyńska*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2023, s. 35, 96, 108, 109, 121; Jastrzębska-Golonka, E. Kowalska (red.), *Gdy nieme groby przemawiają... Archiwum dr. Jana Zygmunta Robla*, cz. 3, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2023, s. 107–118; J.B. Gliński, *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów*, t. 1, Urban & Partner, Warszawa 1997, s. 290–291; K. Wesołowska, *Sylwetki oficerów lekarzy wojska polskiego, jeńców obozu kozielskiego w świetle zapisków grobowych*, „Niepodległość i Pamięć” 2016, nr 3(55), s. 159–180.

56 Petrażycki Tadeusz Marian Jan Nepomucen (1885–1940), pułkownik audytor, jeniec obozu starobielskiego zamordowany w Charkowie wioną 1940 r., zob. *Charków. Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Warszawa 2003, s. 407.

57 Kartka pocztowa ze zbiorów Muzeum Wojska Polskiego, nr inw. MWP 8927 C. Szerzej na temat warunków obozowych w Starobielsku zob. B. Gałek, *Starobielsk. Obóz jeniecki NKWD wrzesień 1939 – maj 1940*, Rytm, Warszawa 2014, s. 111 i n.

58 *Katyń. Dokumenty zbrodni. T. 1, Jeńcy niewypowiedzianej wojny, sierpień 1939 – marzec 1940*, Wydawnictwo „Trio”, Warszawa 1995, s. 366.

59 *Katyń. Dokumenty zbrodni. T. 2, Zagłada: marzec–czerwiec 1940*, Wydawnictwo „Trio”, Warszawa 1998, s. 407.

60 Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 5 października 2007 r. nr 112-48-07 o nadaniu stopni generalskich), M.P. 2007 Nr 85, poz. 885.

Bibliografia

Akty prawne

Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 5 października 2007 r., nr 112-48-07, o nadaniu stopni generalskich, M.P. 2007 Nr 85, poz. 885.

Źródła archiwalne

Centralne Archiwum Wojskowe–Wojskowe Biuro Historyczne

Zespoły akt

CAW–WBH, Edward Saski, Kolekcja Generałów i Osobistości.

Muzeum Wojska Polskiego

Akta osobiste Edwarda Józefa Saskiego.

Opracowania

Charków. Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Warszawa 2003.

Gałek B., *Starobielsk. Obóz jeniecki NKWD wrzesień 1939 – maj 1940*, Rytm, Warszawa 2014.

Gliński J.B., *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów*, t. 1, Urban & Partner, Warszawa 1997.

Jastrzębska-Golonka D., *Językowy obraz codzienności obozowej w pamiętnikach oficerów polskich z obozu NKWD w Kozielsku (1939–1940)*, [w:] D. Jastrzębska-Golonka, E. Kowalska (red.), *Gdy nieme groby przemawiają... Spuścizna katyńska,* Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2023, s. 89–132.

Jastrzębska-Golonka D., Kowalska E. (red.), *Gdy nieme groby przemawiają… Archiwum dr. Jana Zygmunta Robla*, cz. 3, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2023.

Katyń. Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Warszawa 2000. *Roczniki Oficerskie 1923 i 1924.*

Katyń. Dokumenty zbrodni. T. 1, Jeńcy niewypowiedzianej wojny, sierpień 1939–marzec 1940, Wydawnictwo „Trio", Warszawa 1995.

Katyń. Dokumenty zbrodni. T. 2, Zagłada: marzec–czerwiec 1940, Wydawnictwo „Trio", Warszawa 1998

Stawecki P. *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego*, Warszawa 1994.

Wesołowska K., *Sylwetki oficerów lekarzy wojska polskiego, jeńców obozu kozielskiego w świetle zapisków grobowych*, „Niepodległość i Pamięć" 2016, nr 3(55), s. 159–180.

Źródła internetowe

Kądziela P., *Janina Saska (1916–1991)*, https://www.podkowalesna-tppl.pl/janina-saska/ [dostęp: 3.03.2026].